

ПРОБЛЕМИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ, ДЕТІНІЗАЦІЇ, СЕРЕДНЬОЇ ТА МІНІМАЛЬНОЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ

Досліджено існуючі методи оцінення тіньового ВВП, переваги та недоліки існування тіньової економіки. Розглядаються проблемні питання інтерпретації показників тіньової економіки стосовно визначення її обсягів та внеску в офіційний ВВП, причини провалу заходів детінізації економіки. Розглядається метод оцінення тіньової економічної діяльності, якій пояснює внутрішній та зовнішній вклад тіньової економіки в офіційний ВВП для країни, основних видів економічної діяльності та регіонів. Показано ефект детінізації економіки України через збільшення частки оплати праці у випуску, стратегічні значення середньої та мінімальної заробітної плати.

Ключові слова: *тіньова економіка, інтерпретація внеску в ВВП, детінізація, заробітна плата, країна, вид економічної діяльності, регіони*

Актуальність проблеми. Тіньова економіка – це настільки ж важливе, наскільки і спірне (і щодо її складу, і щодо її обсягів) питання. Тіньову економіку вивчають десятки років, намагаючись знайти способи її регулювання, але ще нікому не вдалося знайти спосіб її викорінення. Цілком очевидно, що тіньова економічна діяльність має як негативні, так і позитивні риси. До негативних відносяться: зниження ефективності макроекономічного регулювання, погіршення інвестиційного клімату, зниження конкурентоспроможності економіки країни, зниження життєздатності кредитно-фінансової системи, руйнування соціальної інфраструктури, нелегальний вивіз капіталу за кордон, втрата державою керівних, контрольних та інших найважливіших соціально-суспільних функцій, провокування тіньової зайнятості. До позитивних рис можна віднести: можливість збереження трудового потенціалу, вирішення проблеми доходів, елементарне виживання деякої частки населення. Отже, “...з одного боку, тіньова економіка – наслідок та головний економічний базис корупції, з іншого – деякий компенсатор економічних та фінансових шоків, особливо для малого та середнього бізнесу” [1]. Тому кожний уряд ініціював вживання заходів щодо детінізації економіки, покладаючи великі надії

на позитивний результат. Але марно через недосконале знання щодо механізмів існування тіньової економіки. У таких умовах дослідження проблеми тіньової економічної діяльності, її впливу та внеску в економіку України, заходів детінізації та обґрунтування середньої та мінімальної заробітної плати набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем та визначенню обсягів тіньової економіки присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних авторів: В. Бородюка і О. Турчинова, З. Варналія, І. Мазур, В. Поповича, Ф. Шнайдера, Ю. Ерке та ін. В Україні на офіційному рівні розрахунками обсягів тіньової економіки займається Мінекономрозвитку [2] та Держстат України [3]. Відмінною рисою розглянутих методів оцінки масштабу тіньової економіки є те, що вони приблизно визначають відносні зміни тіньової економіки і досить приблизно – її абсолютні розміри. Прийняті припущення обумовлюють значну похибку, що підриває довіру до таких методів [4, с. 183-187; 5].

Кожен новий уряд, що приходить до влади, ініціює програму детінізації економіки. Однак, як кажуть, віз і нині там. Для того, щоб реформи детінізації були успішними, необхідно чітко уявляти, як утворюється тіньовий ВВП. Однак, визначення обсягів тіньового ВВП, це половина справи. Інша половина справи полягає в питанні - обчислені обсяги тіньового ВВП є внутрішньою складовою, або окремої (додаткової) складової ВВП або в якому співвідношенні вони діляться? А також важливим є питання: а яка повинна бути середня і мінімальна ЗП? Мінімальна ЗП - це частина великої проблеми - тіньової економіки і її неможливо розглядати у відриві від детінізації економіки. Ці питання дуже взаємопов'язані.

Побутує думка, згідно з яким версія інтерпретації показника тіньової економіки "Тіньовий ВВП додатково до офіційного" вважається некоректною. Тому співробітником інституту економіки і прогнозування пропонується інша інтерпретація, згідно з якою певна (більша) частина тіньового ВВП знаходиться в офіційному [5]. Також передбачається, що частина доданої вартості ніколи не потрапляє в легальну економіку, тому вона не може бути врахована в офіційній статистиці. Але в такій інтерпретації залишаються два нез'ясованих питання: яка частина тіньового ВВП знаходиться всередині, а яка зовні офіційного ВВП? Тому автор цієї публікації робить два основні висновки:

1. *Детінізація економіки не дозволить знайти в економіці значні додаткові ресурси, а лише сприятиме їх перерозподілу.*

2. *Жодна з існуючих на сьогоднішній день оцінок не дає відповідь на питання про обсяги ВВП, які створюються на додаток до тих, які вже враховані в офіційній статистиці.*

Спробуємо спростувати або підтвердити ці твердження. Дані Євростату свідчать [6], що в більшості країн ЄС, зокрема й постсоціалістичних, брутомінімалка (до вирахування податків) становить 40—50% середньої і вище. Наприклад, у Німеччині — 41,7%, Франції — 47,6%, Польщі — 45,4%, Угорщині — 45,5%, Румунії — 38,4%, Болгарії — 46,7%. Та навіть у сусідній із нами Молдові, яка не є членом ЄС, у вересні 2016 року цей показник сягнув 40%. Крім того, у країнах ЄС значна частина мінімальної заробітної плати не оподатковується, у результаті чого неттомінімалка (на руки) відрізняється від середньої ще менше. За рекомендаціями МОП мінімальна заробітна плата повинна становити 50 % , а в країнах ЄС — 60 % від середньої заробітної плати.

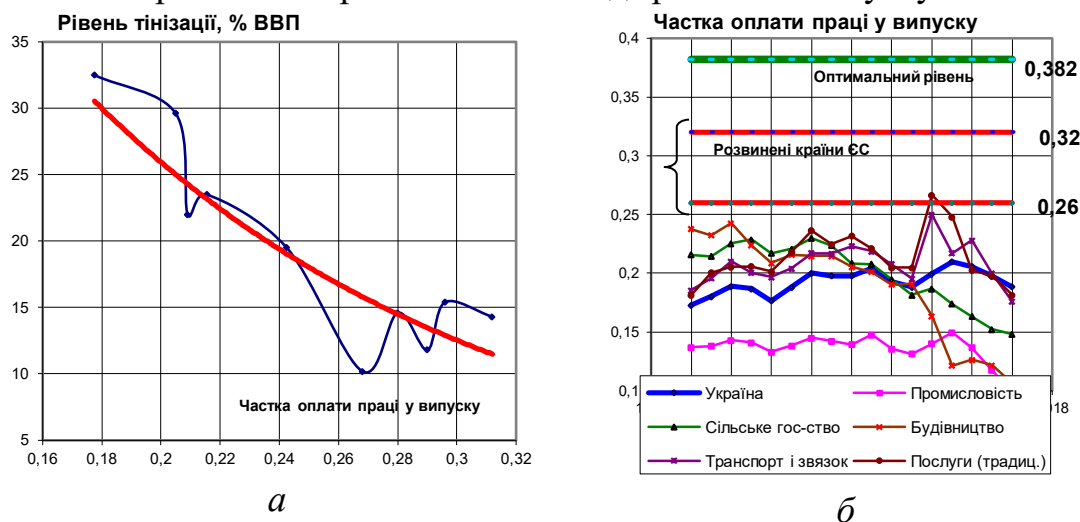
Невід’ємною складовою економіки є соціально-трудова сфера. У її центрі – людина з її насущними потребами, інтересами, рівнем життя. У той же час саме людина є і головним елементом продуктивних сил суспільства, від рівня мотивації її праці багато в чому залежить успіх економічних і соціальних реформ. На жаль, автору невідомий науково-обґрунтований підхід визначення середньої заробітної плати по країні, видам економічної діяльності та регіонам, від якої залежить і мінімальна заробітна плата.

Мета статті. Визначення зовнішнього та внутрішнього внеску тіньової економіки до ВВП та наукове обґрунтування середньої та мінімальної заробітної плати як заходу детінізації економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Побутує думка, що найбільш точні результати, що дозволяють повною мірою оцінити обсяг тіньової діяльності в країні в цілому, можна одержати лише на основі макророзрахунків, тому обсяг тіньової діяльності можна визначити лише через систему макроекономічних показників, зв’язок між якими теоретично обґрунтований в системі національних рахунків (СНР). Саме таким є пропонуванний метод оцінення обсягів тіньової економіки (*“метод соціальної справедливості”*), якій на відміну від запозичених з закордону та адаптованих до українських реалій, розроблений в Україні та відображає частину функціональних можливостей моделі макроекономічної рівноваги “Альфа” [7] через взаємодією функцій сукупного попиту та сукупної пропозиції. За універсальністю і функціональним можливостям метод соціальної справедливості перевищує всі існуючі методи разом взяті та дозволяє визначати: *тіньовий ВВП, тіньову заробітну плату, тіньову зайнятість, тіньове завантаження капіталу, тіньове проміжне споживання, тіньові доходи зведеного бюджету (втрати), тіньове енергоспоживання, тіньовий чистий експорт.*

Ідея методу оцінки тіньового ВВП полягає в тому, що в економіці існує деяке оптимальне співвідношення між коефіцієнтами еластичності макрофакторів виробничої функції - працею і капіталом, які визначають розподіл доходів, і підпорядковується закономірності ряду

чисел Фібоначчі (0,382 - при затратах праці; 0,618 - при затратах капіталу). Відхилення від цього співвідношення визначає обсяги тіньової економіки [7, с. 3-5]. Розрахунки відомого дослідника тіньової економіки в Європі Ф. Шнайдера за період 2003-2010 г.[8], і дані Євростату по частині оплати праці у випуску для 11 країн ЄС підтверджують гіпотезу про існування зворотної залежності між часткою оплати праці у випуску (коефіцієнтом еластичності у виробничій функції при затратах праці - a) і рівнем тінізації економіки (рис. 1, а). Розрахунки частки оплати праці у випуску по Україні та видам економічної діяльності засвідчують значне відставання цього індикатора від рівня економічно розвинених країн ЄС (рис. 1, б), що обумовлює значний рівень тінізації. Така ситуація засвідчує значне відставання зростання заробітної плати від зростання випуску.

Рис. 1. Рівень тінізації країн ЄС (а) та частка оплати праці у випуску в Україні (б).

Враховуючи відому макроекономічну тотожність: *випуск* (V) дорівнює сумі проміжного споживання ($ПС$) та $ВВП$, з'ясуємо зміни у складових випуску при існуючому (0,2057), теоретичному (0,382) та реалістичному (0,29 – середнє значення для країн ЄС) значеннях частки оплати праці ($ОП$) у випуску у 2014 р., які відповідають значенням середньої номінальної заробітної плати (W) (табл. 1).

Таблиця 1

Макропоказники тіньової та офіційної економіки у 2014 р.*

Показники a	V млрд. грн.	$ПС$ млрд. грн.	$ВВП$ млрд. грн.	$Q_{\text{тінь}}^{\text{заг}}$ млрд. грн.	$ОП_{\text{тінь}}$ млрд. грн.	$Q_{\text{тінь}}^{\text{факт}}$ млрд. грн.	$Q_{\text{тінь}}^{\text{факт}}$ % $ВВП$	$W_{\text{оф}}$ грн.
0,2057	3517,8	1930,9	1586,9	620,2	131,6	488,6	30,8	3480
0,3820	3517,8	1310,7	2207,1	0	0	0	0	6050
0,2900	3517,8	1600,5	1917,3	322,6	32,8	289,8	15,1	5150

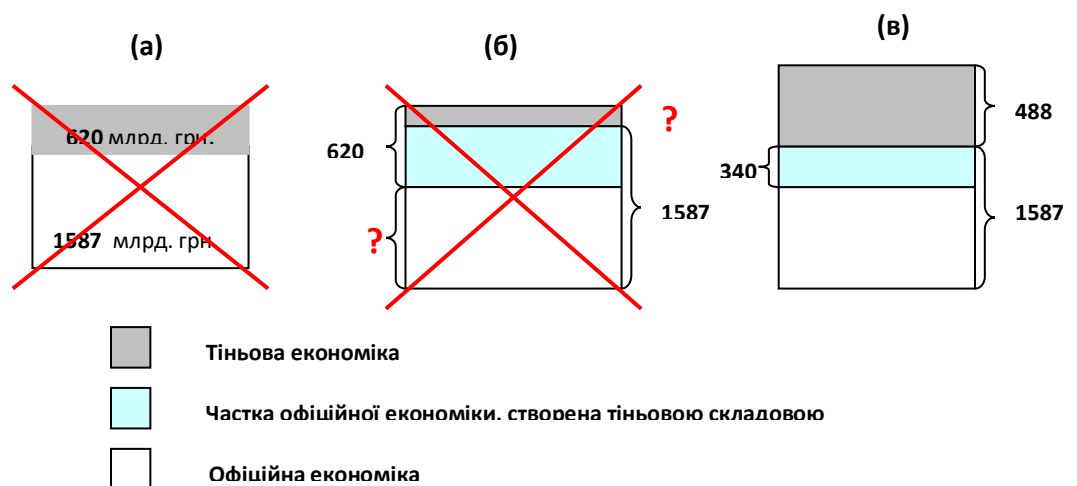
* Модельні розрахунки автора

Отже, за існуючою заробітною платою у 2014 р. 3480 грн. та часткою оплати праці у випуску 0,2057 маємо обсяг тіньового ВВП 620,2 млрд. грн., що відносно офіційного ВВП складає 39,1 %. В той же час тіньова зайнятість становить 3,6778 млн. ос, а тіньова заробітна плата – 2982,4 грн., тобто тіньова оплата праці дорівнює 131,6 млрд. грн. Крім того, тіньова оплата праці, яка використовується на споживання, через мультиплікатор споживання 2,58 [9, с. 1] створює відповідну частину офіційного ВВП у розмірі $131,6 \cdot 2,58 = 339,6$ млрд. грн., яка складає 21,4 %.

Власники великих підприємств через відомі причини *більшу* частину тіньових коштів ($620,2 - 131,6 = 488,6$ млрд. грн., що складає 30,8 % ВВП), які мали б бути витрачені на оплату праці, переводять у проміжне споживання через його штучне завищення, що призводить до перерозподілу складових випуску: проміжне споживання штучно збільшується, а ВВП – занижується. Тобто загалом за тіньовими схемами в Україні складається $(30,8 + 21,4) = 52,2$ % офіційного ВВП.

Це означає, що великі підприємства (переважно промислові та будівельні), використовуючи фіктивні статті витрат і завищуючи реальні витрати, а також використовуючи інші механізми, домагаються підвищення тарифів, що призводить до збільшення собівартості продукції. І тут виникає негативний кумулятивний ефект – дуті тарифи підвищують собівартість всіх інших виробників в економіці, реально збільшуючи їх статті витрат, при цьому, висмоктуючи кошти, які могли б піти на підвищення зарплат, соціальне забезпечення і інвестиції в економіку, які так необхідні Україні.

З урахуванням викладеного, пропонуються наступна інтерпретація показника рівня тіньової економіки в 2014 році за “Методом соціальної справедливості” (рис.2).

Рис. 2. Інтерпретації показника рівня тіньової економіки в 2014 році.

Враховуючи зовнішню та внутрішню частини тіньового ВВП, їх динаміку, загальний рівень тінізації України має такі значення (табл. 2).

Таблиця 2

Загальний рівень тінізації економіки України*   % офіц. ВВП

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Загальний рівень тінізації	61,2	63,8	57,3	51,6	52,2	54,8	61,8
Внутр. рівень тінізації	28,5	30,3	25,1	21,7	21,4	22,6	28,6
Зовніш. рівень тінізації	32,7	33,5	32,2	29,9	30,8	32,2	33,2

* Розрахунки автора

Аналогічні значення рівнів тінізації, тіньової зайнятості та тіньової заробітної плати можна отримати для видів економічної діяльності, регіонах та видах економічної діяльності в регіонах [10].

Використовуючи середнє значення частки оплати у випуску в країнах ЄС ($a = 0,29$), отримуємо значення середньої та мінімальної заробітної плати, яка повинна бути в Україні та за основними ВЕД у 2016 р. (табл. 3).

Таблиця 3

Існуюча та прогнозована заробітна плата в Україні у 2016* р.

Країна, ВЕД	a	ЗП існуюча	Мін ЗП 0,5 від середньої	a (середня в ЄС)	ЗП повинна бути	Мін ЗП 0,5 від середньої	Відставання середньої ЗП разів
Україна	0,1895	5130	2565	0,29	8171	4086	1,59
Промисловість	0,0991	5832	2916	0,29	17072	8536	2,93
Добувна	0,1049	7399	3700	0,29	20486	10243	2,77
Переробна	0,0884	5498	2749	0,29	18051	9026	3,28
Ел., газ, вода	0,1830	6711	3356	0,29	10644	5322	1,59
С. гос-ство	0,1481	4162	2081	0,29	8144	4072	1,96
Будівництво	0,0861	4622	2311	0,29	15556	7778	3,36
Тр. і зв'язок	0,1761	5756	2878	0,29	9484	4742	1,65
Послуги (град.)	0,1815	5439	2720	0,29	8689	4345	1,59

* Модельні розрахунки автора

Приклад розрахунків щодо мінімальної заробітної плати за основними ВЕД показує неправомірність застосування принципу “*всіх під один гребінець*”. У такому разі мали та середні підприємства, вірогідно, будуть переплачувати мінімалку, а великі – суттєво недоплачувати, що несправедливо. Отже, для кожного підприємства можна розрахувати по одній формулі частку оплати праці у випуску,

¹ За рекомендаціями МОП мінімальна заробітна плата повинна складати 0,5 від середньої, а в ЄС – 0,6.

середню заробітну плату та, відповідно, мінімальну заробітну плату. Саме через це попередні спроби детінізації виявилися марними.

Поступове підвищення рівня оплати праці у випуску за рахунок тіньової частини ВВП, яка не обраховується Держстатом України, хоча б до середнього рівня економічно розвинених країн (0,29) буде збільшувати офіційну і мінімальну заробітну плату та зменшувати тіньову через конкуренцію. Одночасно зі зниженням податків та збільшенням заробітної плати необхідно втілювати перерозподіл соціальної відповідальності, що може дати збільшення прибутку для всіх економічних суб'єктів – найманих працівників, роботодавців, держави, ПФУ [11, с. 43-45].

Висновки.

1. В Україні існує метод оцінення тіньової економічної діяльності (“метод соціальної справедливості”), якій застосовує *транспарентно-продуктовий* принцип справедливості рівня оплати праці у випуску через висвітлення та мінімізацію тіньових частин ВВП, якій характеризується універсальністю, можливістю застосування на рівні країни, видів діяльності та регіонів, дозволяє виокремити внутрішню та зовнішню тіньові частини ВВП.

2. Запропонована інтерпретація показника тіньової економіки констатує той факт, що існують дві частини тіньового ВВП (ВДВ, ВРП) – *перша*, яка не враховується Держстатом України та є додатком до офіційного ВВП через штучне збільшення проміжного споживання; *друга* – створена тіньовою оплатою праці через мультиплікатор споживання та є частиною офіційного ВВП.

3. Згідно виконаних досліджень цілком можливо зменшення рівня тінізації економіки через підвищення частки оплати у випуску за рахунок неврахованої частини ВВП та, як наслідок, ефективно зростання економіки через перерозподіл податкового навантаження та перерозподіл доходів суб'єктів економічного процесу.

4. Запропонований метод дозволяє визначити необхідні обсяги середньої та мінімальної заробітної плати у кожному році для країни, основних видів економічної діяльності та регіонів України через критерій досягнення частки оплати праці у випуску до середнього рівня економічно розвинених країн на задану перспективу.

Отже, тіньова економіка може бути дуже важливим резервом для економічного зростання.

Список використаних джерел

1. *Приходько А.* После шторма: перспективы украинской экономики в 2017 году [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://finance.liga.net/economics/2016/12/28/opinion/51262.htm>.
2. *Методичні рекомендації* розрахунку рівня тіньової економіки, Наказ Міністерства економіки України № 123 від 18.02.2009

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua/Files/GetFile?fileId=796bf8b9-f834
3. *Методологічні* положення обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається / Держкомстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_er/pg_gtwxsw.htm
  4. *Харазішвілі Ю. М.* Теоретичні основи системного моделювання соціально-економічного розвитку України / *Юрій Михайлович Харазішвілі*. – К. : ТОВ “Поліграф-Консалтинг”, 2007. – 324 с. (Моногр.).
  5. *Тищук Т.А.* Міф и реальність про рівень тіньової економіки в Україні / *Т.А. Тищук* // 8 грудня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/economics/enews/mif-i-realnost-ob-urovne-tenevoy-ekonomiki-v-ukraine-673584.html>
  6. *Крамар О.* На шляху до європейських стандартів. Євроінтеграція зарплати / *О. Крамар* // 30.01.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrrudprom.com/digest/vrontegratsya_zarplati.html?print 4/9
  7. *Харазішвілі Ю.М.* Тіньова зайнятість та тіньова оплата праці в Україні : оцінки та прогнози / *Ю. М. Харазішвілі* // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право) : наук. журн. – К. : НАУ, 2011. – № 4. – Т. 1. – С. 171–182.
  8. *Friedrich Schneider*. “Size and Development of the Shadow Economy of 31 European Countries from 2003 to 2010,” July 2010. http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/Latest Research2010/Shade Europe31_Sept2010_Revised Version.pdf
  9. *Харазішвілі Ю.М.* Щодо вибору точок впливу політики стимулювання економічного зростання: Аналіт. записка / *Ю.М. Харазішвілі* – НІСД, вересень 2011 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/574/>
  10. *Харазішвілі Ю.М.* Світло та тінь економіки України: резерви зростання та модернізації / *Ю.М. Харазішвілі*. – Економіка України. – 2017. – № 4(665). – С. 22-45.
  11. *Харазішвілі Ю.* Детінізація заробітних плат як чинник соціального розвитку та забезпечення економічної безпеки України / *Ю. М. Харазішвілі, О. П. Коваль* // Стратегічні пріоритети. – 2013. – №4(29). – С. 38-49.

Summary. The existing methods for estimating the shadow of GDP, advantages and disadvantages of the existence of the shadow economy. Consider issues of interpretation concerning the performance of shadow economy determine its scope and contribution to the official GDP, the reasons for the failure of measures reducing the shadow economy. The method of evaluation of shadow economy, which explains the internal and

external contribution to the shadow economy into the official GDP for the country, the main economic activities and regions. Showing the effect of reducing the shadow economy Ukraine by increasing the share of labor in the production of strategic value of the average and minimum wages.

Key words: *shadow economy, interpretation contribution to GDP, legalization, wages, country, economic activity, regions*

УДК 620.91(476)

Цилибина В.М.,
*кандидат технических наук,
Институт экономики НАН Беларуси,
г. Минск*

МЕСТНЫЕ ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ БЕЛАРУСИ: ПОТЕНЦИАЛ, ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

У статті показана роль місцевих паливно-енергетичних ресурсів в економіці Білорусі. Розроблено модель ефективності використання місцевих паливно-енергетичних ресурсів, заснована на принципах триєдності «людина - економіка - навколишнє природне середовище».

Ключові слова: *місцеві паливно-енергетичні ресурси Білорусі, енергоефективність.*

Экономика любой страны и мира в целом требует все больше энергии, а запасы ископаемого углеводородного топлива, на котором основана традиционная энергетика, не безграничны. Негативное масштабное воздействие на окружающую среду, связанное с добычей, переработкой и использованием углеводородных топливно-энергетических ресурсов (ТЭР), отрицательно отражается на качестве жизни населения. Еще одной проблемой, которая также сказывается на экономической стабильности государства, жизненном уровне благосостояния граждан, является высокая волатильность мировых цен на данные виды ресурсов. Все это в полной мере относится к Беларуси и Украине.

Проблемы повышения эффективности использования топливно-энергетических ресурсов, обеспечения энергетической безопасности актуальны для всего мирового сообщества, как для стран, в достаточной мере обеспеченных ТЭР, так и для стран, не обладающих в полной мере топливно-энергетическими ресурсами. В начале XXI века в странах, не имеющих достаточных объемов собственных энергетических ресурсов, сформировалось два основных источника их поступления: импорт энергоресурсов и использование местных, в том числе возобновляемых,